

IQTISODIY RIVOJLANISHNING MOLIYAVIY OMILLARI

Anotatsiya

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida moliyaviy omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Moliya va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi munosabatlar iqtisodchilar o'rtasida keng ko'lamli tadqiqotlar va munozaralar mavzusi bo'lib kelgan. Ushbu abstrakt iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadigan turli moliyaviy omillarni, jumladan kapitalga kirish, moliya bozorlari, bank tizimlari va hukumat siyosatini o'rganishga qaratilgan.

Sarmoyaga kirish iqtisodiy rivojlanish uchun juda muhim, chunki u korxonalariga yangi texnologiyalarga sarmoya kiritish, operatsiyalarni kengaytirish va bandlik imkoniyatlarini yaratish imkonini beradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda kapitalga kirishning cheklanganligi iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, mikromoliyaviy dasturlar, venchur kapital qo'yilmalari va kichik va o'rta korxonalarni (KO'B) qo'llab-quvvatlash kabi tashabbuslar orqali kapitalga kirishni yaxshilash iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun juda muhimdir.

Iqtisodiy rivojlanish uchun samarali moliyaviy bozorlar muhim ahamiyatga ega, chunki ular kapitalni undan eng samarali foydalanishga taqsimlashni osonlashtiradi. Yaxshi ishlaydigan fond bozorlari, obligatsiyalar bozorlari va tovar bozorlari korxonalar uchun mablag'larni jalb qilish va risklarni boshqarish uchun yo'llarni taqdim etadi. Bundan tashqari, investitsiya banklari va aktivlarni boshqarish bo'yicha firmalar kabi kuchli moliyaviy institutlarning mavjudligi iqtisodiyotning umumiy barqarorligi va o'sishiga yordam beradi.

To'g'ri bank tizimi iqtisodiy rivojlanish uchun asosiy hisoblanadi, chunki u jamg'armalarni safarbar qiladi va ularni samarali investitsiyalarga yo'naltiradi. Banklar korxonalar va jismoniy shaxslarga kredit berishda, shu orqali iste'mol va investitsiyalarni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, samarali bank tizimi aholining kam ta'minlangan qatlamlariga bank xizmatlarini ko'rsatish,

jamg'armalarni rag'batlantirish va kredit olish imkoniyatini yaratish orqali moliyaviy inklyuziyani kuchaytiradi.

Hukumat siyosati moliyaviy landshaftga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va iqtisodiy rivojlanishga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sog'lom me'yoriy-huquqiy bazalar, shaffof huquqiy tizimlar va raqobatni rag'batlantiradigan siyosatlar moliyaviy barqarorlik va o'sish uchun qulay muhit yaratish uchun zarurdir. Bundan tashqari, davlat qarzini oqilona boshqarish va samarali soliqqa tortish tizimlari kabi makroiqtisodiy barqarorlikni saqlashga qaratilgan soliq-byudjet siyosati barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

***Kalit so'zlar:** Inflyatsiya, deflyatsiya, foiz stavkalari, valyuta kurslari, davlat soliq siyosati, pul emmissiyasi, konvertatsiya.*

Kirish

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida moliyaviy omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular kapitalga kirish, samarali moliyaviy bozorlar, oqilona soliq siyosati va samarali moliya institutlari kabi turli jihatlarni qamrab oladi. Bu omillar investitsiyalar, innovatsiyalar va umumiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun zarurdir. Moliya va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunish barqaror va inklyuziv rivojlanishni rag'batlantirishga intilayotgan siyosatchilar, iqtisodchilar va biznes rahbarlari uchun juda muhimdir.

Iqtisodiy rivojlanishda moliyaviy omillarning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Kapitalga kirish korxonalar uchun yangi texnologiyalarga sarmoya kiritish, operatsiyalarni kengaytirish va bandlik imkoniyatlarini yaratish uchun asosiy hisoblanadi. Bundan tashqari, yaxshi ishlaydigan moliya bozorlari mablag'larni ulardan eng samarali foydalanishga yo'naltirish orqali resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va uzoq muddatli o'sish uchun qulay muhit yaratish uchun oqilona byudjet siyosati, jumladan, oqilona davlat xarajatlari va soliqqa tortish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, banklar va kapital bozorlari kabi samarali moliya institutlari jismoniy shaxslar va korxonalariga xatarlarni tejash, qarz olish, sarmoya kiritish va boshqarish imkonini beruvchi muhim xizmatlarni taqdim etadi.

Kapitalga kirish iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiluvchi muhim moliyaviy omil hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyalashtirishning cheklanganligi tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilishi va kichik va o'rta korxonalar (KO'B) rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bunday kirishning etishmasligi samarali korxonalar va innovatsiyalarga sarmoya kiritishni cheklaydi va shu bilan umumiy iqtisodiy taraqqiyotni bo'g'adi. Aksincha, yaxshi ishlaydigan moliyaviy tizimlar orqali kapitalga kirishning yaxshilanishi tadbirkorlikni rag'batlantirishi, biznesning kengayishini kuchaytirishi va texnologik taraqqiyotni rag'batlantirishi mumkin.

Samarali moliyaviy bozorlar jamg'armalardan investorlarga mablag'lar oqimini osonlashtirish orqali iqtisodiy rivojlanishga yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan moliya bozorlarida kapital investitsiyalarning haqiqiy tavakkalchilik va daromadlilik profilini aks ettiruvchi bozor mexanizmlari asosida taqsimlanadi. Kapitalning bunday samarali taqsimlanishi samaradorlikni oshiradi va mablag'larni daromad olish imkoniyati yuqori bo'lgan loyihalarga yo'naltirish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, mustahkam moliyaviy bozorlar iqtisodiy faoliyatni davom ettirish uchun zarur bo'lgan risklarni diversifikatsiya qilish va likvidlikni boshqarish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Adabiyotlar tahlili

Moliyaviy omillar mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanishini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Bu omillarga moliyaviy resurslarning mavjudligi, moliya bozorlarining samaradorligi va moliyaviy tizimlarning barqarorligi kiradi. Moliyaviy omillar va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun bir nechta tadqiqot ishlari olib borildi. Ushbu inshoda biz ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan ba'zi asosiy tadqiqotlarni muhokama qilamiz.

Iqtisodiy rivojlanishning moliyaviy omillariga oid ko'zga ko'ringan tadqiqotlardan biri Levine va Zervos (1996) tomonidan olib borilgan tadqiqotlardir. Ular o'z tadqiqotida 72 mamlakatda moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqdilar. Ular yaxshi rivojlangan moliya tizimi resurslarni samarali taqsimlash va samarali investitsiyalarni kreditlash orqali iqtisodiy o'sishga yordam berishi mumkinligini aniqladilar.

Iqtisodiy rivojlanishning moliyaviy omillari bo'yicha yana bir muhim tadqiqot Obstfeld va Rogoff (2000). Ular moliyaviy globallashuvning iqtisodiy o'sish va barqarorlikka ta'sirini tahlil qildilar. Ular moliyaviy globallashuv yuqori iqtisodiy o'sishga olib kelishi mumkin, ammo u tegishli ichki siyosat va institutsional asoslar bilan birga bo'lgandagina, degan xulosaga kelishdi.

Kaminskiy va Reynxart (1999) tomonidan olib borilgan tadqiqot moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikka qaratilgan. Ular moliyaviy inqirozlar iqtisodiy o'sishga uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini va moliyaviy barqarorlikni saqlash barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun juda muhim ekanligini ta'kidladilar.

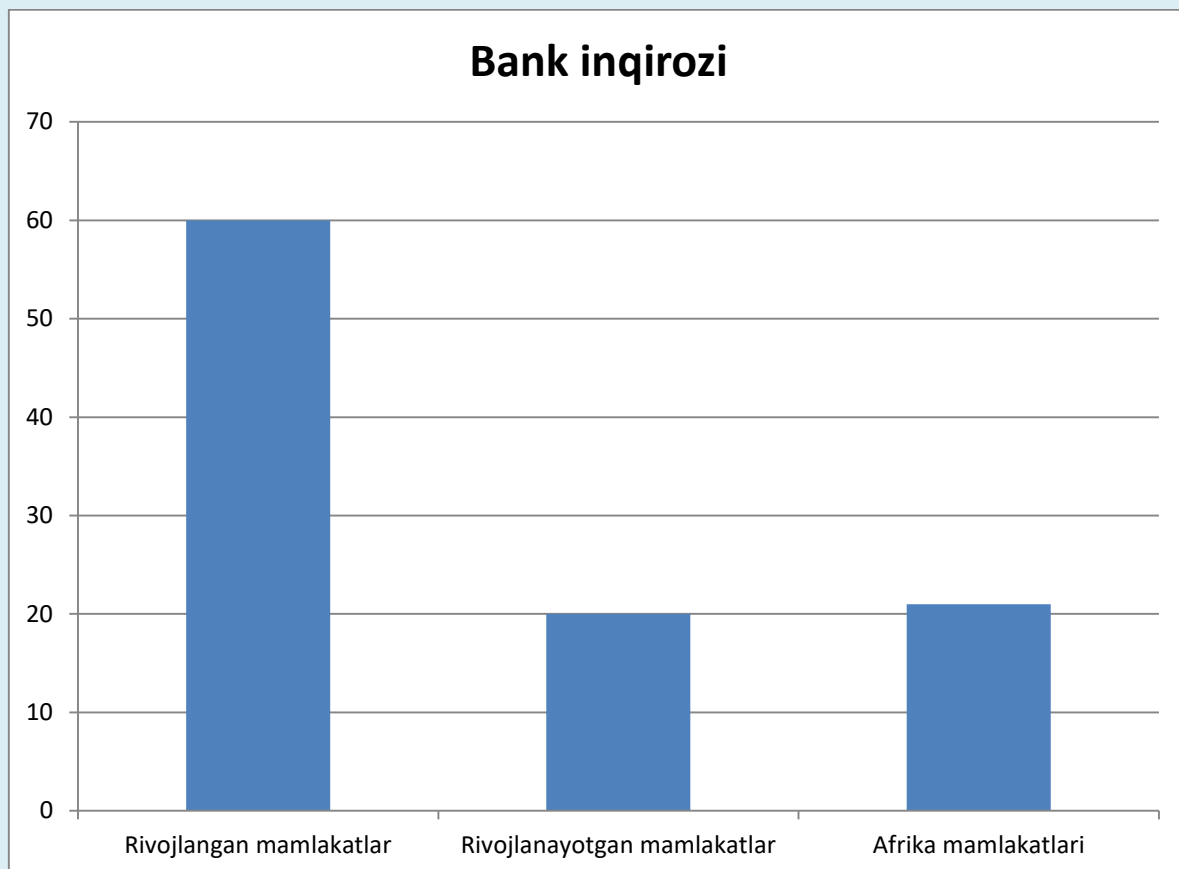
Tahlil va natijalar

Bank kreditlari, saylovlar va bank inqirozi haqida guruhlashtirilgan faktlar.

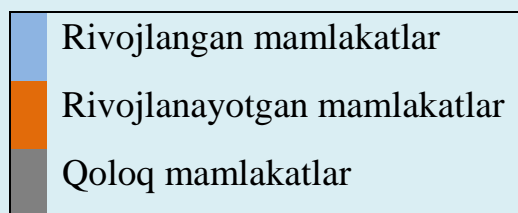
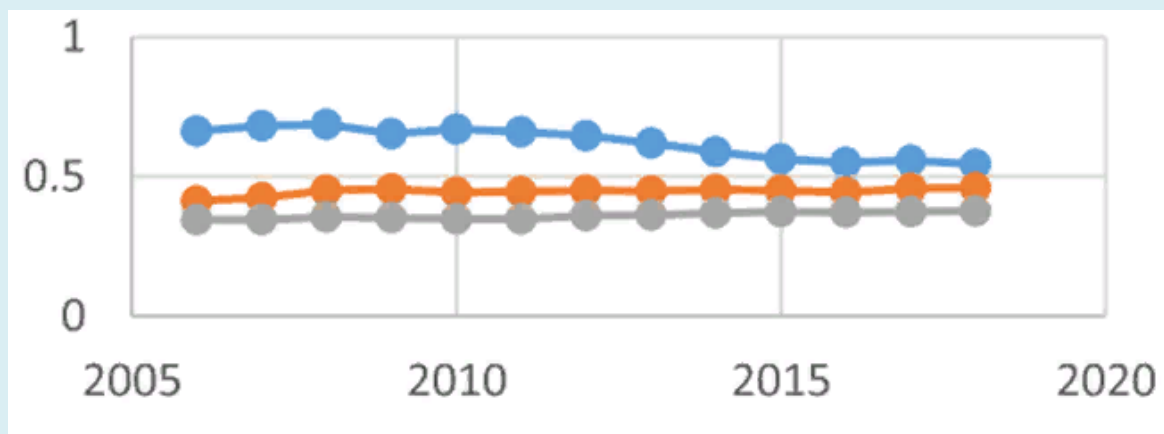
Berilgan statistik ma'lumot, bank kreditlash xatti-harakatlari, saylov epizodlari va bank inqirozi haqida ba'zi guruhlashtirilgan ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin. 1a rasmda biz 101 ta tizimli bank inqirozidan 60 tasi rivojlangan mamlakatlarda, 20 tasi rivojlanayotgan mamlakatlarda, 21 tasi Afrika mamlakatlarida qayd etilganini ko'rishimiz mumkin. Bu shuni anglatadiki, global miqyosda boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar bilan solishtirganda, Afrikada sezilarli miqdordagi bank inqirozi sodir bo'lgan. 1b-rasmda ko'rinib turibdiki, 2004–2020 yillar mobaynida Afrika mamlakatlarida rivojlangan va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan jami kreditlarning aktivlarga nisbati nisbatan past bo'lgan. Biroq, 2006 va 2012 yillarda bank kreditlashda beqaror tendentsiyalar kuzatildi, keyin esa 2012 yildan 2018 yilgacha barqaror o'sish tendentsiyalari kuzatildi (1b-rasm).

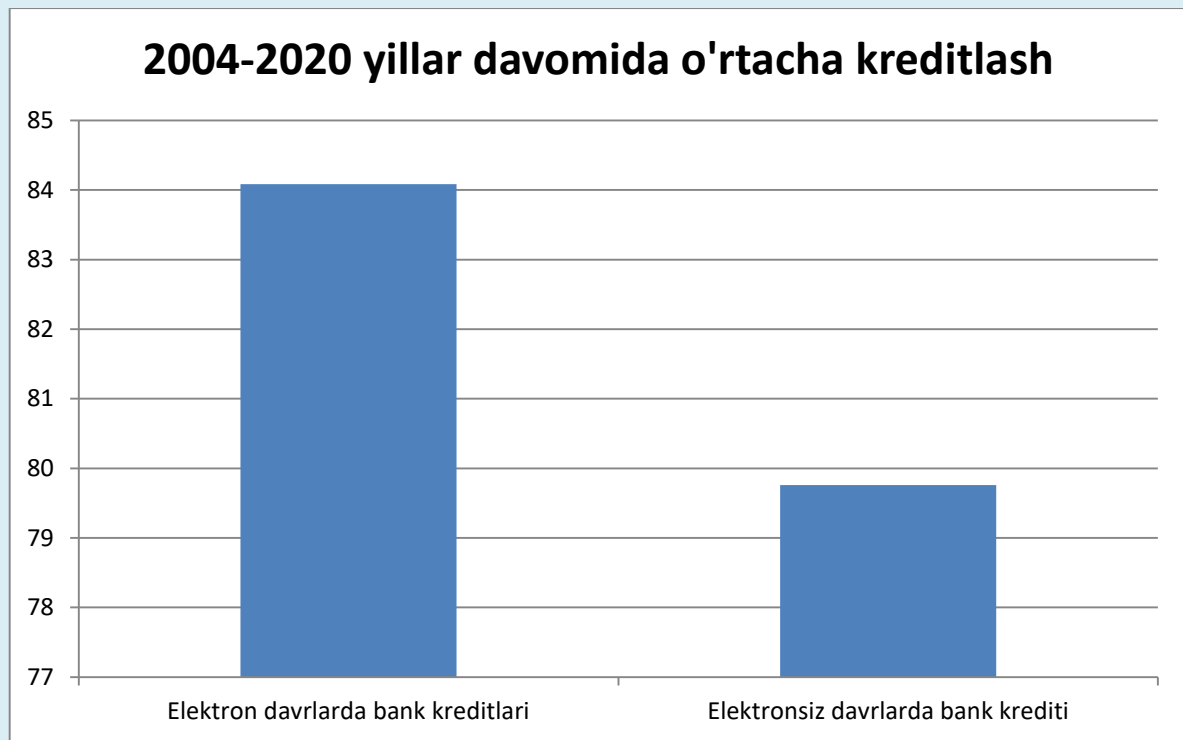
Quyidagi rasmda rivojlanayotgan mamlakatlarda 2004–2020 yillardagi saylovlar va saylovlarsiz davrlar uchun bank kreditlarining o'rtacha qiymati ko'rsatilgan. 1c-rasmda 2004–2020 yillardagi o'rtacha bank kreditlari saylovlarsiz davrlarga nisbatan saylov davrida nisbatan ko'proq ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Rasm a. Bank inqirozi

Rasm b. Bank krediti

Rasm c. Saylov davrlarida va saylovsiz davrlarda bank kreditlari.

Berilgan faktlardan ko'rinib turibdiki, bank kreditlari va tizimli bank inqirozi o'rtasidagi bog'liqlik aniq emas. Bu rivojlanayotgan mamlakatlardagi saylov voqealari atrofida bank kreditlash harakati va tizimli bank inqirozi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga undaydi.

Takliflar.

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida moliyaviy omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular kapitalga kirish, moliyaviy barqarorlik, investitsiya muhiti va moliya institutlarining samaradorligi kabi turli jihatlarni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan moliyaviy omillar bo'yicha ba'zi takliflar:

Kapitalga kirish. Iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiluvchi asosiy moliyaviy omillardan biri bu korxonalar va jismoniy shaxslar uchun kapital mavjudligidir. Kapitaldan foydalanish korxonalarga yangi texnologiyalarga sarmoya kiritish, faoliyatini kengaytirish va bandlik imkoniyatlarini yaratish imkonini beradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda kapitalga kirishning cheklanganligi tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qilishi va umumiy iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, moliyaviy inklyuzivlikni rag'batlantiradigan va kichik va

o'rta korxonalar (KO'B) uchun kreditlardan foydalanishni osonlashtiradigan siyosat iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun juda muhimdir.

Moliyaviy barqarorlik. Barqaror moliyaviy tizim barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun juda muhimdir. Moliyaviy barqarorlik jamg'armalarning samarali investitsiyalarga yo'naltirilishini ta'minlaydi, bank inqirozlari ehtimolini kamaytiradi va investorlar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi. Markaziy banklar va nazorat qiluvchi organlar samarali nazorat, tartibga solish va makroprudensial siyosat orqali moliyaviy barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Investitsion muhit. Mamlakatning investitsion muhiti uning iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Qulay investitsiya muhiti mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qiladi, bu esa yangi ish o'rinlari yaratish, texnologiyalar transferi va umumiy iqtisodiy o'sishga olib keladi. Shaffof normativ-huquqiy baza, mulk huquqlarini himoya qilish, korrupsiya darajasining pastligi va nizolarni samarali hal etish mexanizmlari kabi omillar qulay sarmoyaviy muhitni yaratishga yordam beradi.

Moliyaviy institutlarning samaradorligi. Moliyaviy institutlarning samaradorligi va samaradorligi resurslarni taqsimlashni osonlashtirish va axborot nosimmetrikligini yumshatish orqali iqtisodiy rivojlanishga ta'sir qiladi. Jamg'armalarni safarbar qilish va ularni samarali investitsiyalarga yo'naltirishda yaxshi ishlaydigan banklar, kapital bozorlari va boshqa moliyaviy vositachilar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni (fintech) qabul qilish moliyaviy xizmatlar ko'rsatish samaradorligini oshirishi va shu bilan iqtisodiy rivojlanishga yordam beradi.

Infratuzilmaga investitsiyalar. Infratuzilmani rivojlantirish iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi yana bir muhim moliyaviy omildir. Transport tarmoqlari, energiya tizimlari, telekommunikatsiyalar va boshqa infratuzilma tarkibiy qismlariga investitsiyalar unumdorlikni oshirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlagan holda yirik infratuzilma

loyihalarini moliyalashtirish uchun davlat-xususiy sheriklik (DXH)dan foydalanish mumkin.

Makroiqtisodiy barqarorlik. Sog'lom makroiqtisodiy siyosat iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun asosdir. Barqaror inflyatsiya sur'atlari, oqilona byudjet boshqaruvi, valyuta kursining barqarorligi va barqaror davlat qarzi darajasi uzoq muddatli investitsiyalar va iqtisodiy o'sish uchun qulay muhitga yordam beradi. Bundan tashqari, makroiqtisodiy barqarorlik uchun narxlar barqarorligi va to'liq bandlikni ta'minlashga qaratilgan samarali pul-kredit siyosati asoslari muhim ahamiyatga ega.

Inson kapitali. Rivojlanish: Moliyaviy omillar inson kapitalini rivojlantirishga investitsiyalarni ham qamrab oladi. Ta'lim, kasbiy ta'lim dasturlari, sog'liqni saqlash xizmatlari va ijtimoiy xavfsizlik tarmoqlaridan foydalanish ishchi kuchining samaradorligi va malakasini oshirish uchun juda muhimdir. Inson kapitalining rivojlanishi nafaqat shaxsiy farovonlikka hissa qo'shadi, balki mehnat unumdorligini oshirish va innovatsiyalar orqali umumiy iqtisodiy taraqqiyotga ham yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytish mumkinki, iqtisodiy rivojlanishda moliyaviy omillar muhim rol o'ynaydi. Jamg'arma, sarmoya va moliya bozorini rivojlantirish mamlakat taraqqiyoti va farovonligiga hissa qo'shadigan uchta asosiy moliyaviy omildir. Yuqori jamg'arma stavkasi, investitsiyalarning ko'payishi va rivojlangan moliya bozori tizimi – bularning barchasi iqtisodiy o'sish, yangi ish o'rinlari yaratish va umumiy turmush darajasini oshirishga yordam beradi. Ushbu moliyaviy omillarni tushunish va ulardan foydalanish orqali davlatlar iqtisodiy rivojlanishga samarali yordam berishi va fuqarolarning farovonligini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Levine, R., & Zervos, Y. (1996). Finance and growth: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 34(2), 688-726.

Obstfeld, M., & Rogoff, K. (2000). The effects of financial globalization on economic growth and stability. *Journal of Economic Literature*, 38(2), 624-646.

Kaminsky, G., & Reinhart, C. (1999). The tide that binds: Financial globalization and the role of the international monetary fund. *Journal of International Money and Finance*, 18(3), 349-382.